

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ПАРТИЗАНСЬКО-ПІДПІЛЬНОГО РУХУ СУМЩИНИ РОКІВ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ

Л.А. Ковальська

АНОТАЦІЯ

Представлено документальний масив архівних джерел Сумщини з історії радянського підпільно-партизанського руху області в роки війни. Систематизовано за походженням та метою створення матеріали архіву. Встановлено інформативність джерел, які висвітлюють діяльність партизан та підпільників Сумської області в роки Великої Вітчизняної війни.

Ключові слова: історичне джерело, архівне джерело, аналіз джерела, джерельний масив, партизансько-підпільний рух, Велика Вітчизняна війна.

Події Великої Вітчизняної війни в історії України ХХ століття представляють складні й суперечливі явища та факти. Своєрідним напрямом Великої Вітчизняної війни є партизансько-підпільна боротьба в тилу німецьких військ, свідчення якої зберігають до нині та відображають різноманітні історичні джерела. Історичні джерела вимагають специфічних методологічних підходів до з'ясування їх історичної інформативності для дослідження та реконструкції подій партизансько-підпільного руху в Україні. Особливим вираженням пам'яті історичного минулого виступають документальні архівні джерела. Вони на папері зображують факти повсякдення партизан, події та характеристики їх бойової діяльності, особливості відношення між підпільниками та інші цікаві й одночасно дискусійні історичні проблеми.

Джерелознавчі проблеми історичного дослідження документально-джерельного масиву ставали предметом вивчення у загальному написанні історії руху Опору в Україні в роки війни. Зокрема, у дослідженнях джерелознавців І. Данилевського, В. Кабанова, О. Медушевської, В. Довгопола, М. Литвиненка та інших [1-2]. Проте, спеціальному джерелознавчому дослідженню історичних джерел у фондах Державного архіву Сумської області (далі ДАСО) з історії партизансько-підпільної боротьби Сумщини уваги приділено недостатньо. Висвітлення, систематизація та з'ясування методики критики історичної інформативності архівного джерельного масиву та його регіональних особливостей стало метою статті.

Джерельний масив з проблеми дослідження діяльності радянського Руху Опору умовно класифікується за принципом їх походження на види у межах певних типів. Писемні історичні джерела поділяються на законодавчі, документи політичних партій та громадських організацій, актові джерела, діловодчі поточні документи, а також

документація військових органів (ДКО, ЦШПР, УШПР, Ради фронтів), статистичні матеріали, документи особового походження, періодика, публіцистика, агітки, літературні та фольклорні пам'ятки, картографія та науково-технічна документація.

Центральні питання з історії організації й діяльності партизанського руху Сумщини в роки Великої Вітчизняної війни відображені в архівному фонді П-4 «Сумской обком Компартии Украины (1941-1968 рр., 1973-1975 рр.)» Державного архіву Сумської області, формування якого розпочато в 1941 р. і на сьогодні нараховує 314 справ [3]. Окремі матеріали зберігаються в тематичних збірках документів інших фондів архіву. Необхідно відзначити, що документи фонду П-4 не мають чіткої структурно-проблемної й видової класифікації та згруповані за хронологічним принципом згідно територіально-адміністративного поділу області та представлених у цих районах партійних комітетів різних рівнів.

Загалом, матеріали фонду представлені документами: прикази та приказання по партизанських загонах області, постанови злету партизан, доповіді й звіти міськкомів, райкомів та обкомів про організацію підпілля та бойову діяльність партизан, списки партизан, партизанських загонів та з'єднань по Сумській області, інформаційні зведення по загонах, відомості про бойовий склад, озброєння, бойову діяльність, списки нагороджених партизан з характеристиками, рекомендованих до державних нагород, партизан, що загинули, особові справи партизан та їх керівників, переписка з політичними органами фронтів, партійними органами, окремими особами, довідки про участь у партизансько-підпільному русі, збірки партизанських пісень. Окрім фонду П-4 джерела з історії партизансько-підпільного руху частково представлені в справах фондів районних комітетів у вигляді окремих документів, фотографій, листівок, оголошень та ін. Ці джерела допомагають відтворити реальну історичну картину з точки зору простих громадян у тилу окупаційних військ.

Документальний масив ДАСО з історії визначеної проблеми можна класифікувати за походженням, типом, авторством та інформативністю. Найбільш представленою за походженням є група документів (звітно-діловодча документація) підпільного обкому комуністичної партії, партизанських загонів Сумського та Путивльського партизанського з'єднань, місцевих органів влади. До них відносяться такі типи документів як доповідні записки, довідкові дані, інформація, переписка, підсумкові відомості, доповіді керівництва або комісій, витяги з протоколів засідань комітетів, бюро міськкомів і райкомів партії та ВЛКСМ, постанови, звіти, прикази та приказання.

Вказані документи широко представлені у фонді П-4 та відображають партизанську й підпільну діяльність. Так, у справі 2 а «Книга приказов по Путивльському партизанському отряду с протоколами № 1-193 с приложениями, и с материалами перехваченными и захваченными у противника» зібрано накази про діяльність партизанського загону за період його перебування у Спадщанському лісі. У приказі № 122 по Путивльському об'єднаному партизанському загону від 27 травня 1942 р. детально викладено хроніку бойової операції по захопленню міста Путивль, погодинно розписано завдання окремим групам партизанського загону з подальшим звітом про їх виконання [4, арк. 102].

Подібною за інформативністю є справа 9 «Сведения о боевом составе и вооружении, боевой деятельности Путивльского партизанского отряда», що містить документи та інформацію оперативного характеру. У них наведено дані розвідки, розташування груп партизанського загону, встановлення зв'язку з «Большой землей», про організацію санітарної та медичної служб у партизанському загоні. У справі є документ, багатий за інформативністю, згрупований за хронологічним принципом, - «Сведения-отчет о деятельности партизанского отряда за 28 месяцев с 10.09.1941 по 01.01.1944 гг.». У ньому наведено маршрут з'єднання по п'ятнадцяти областях СРСР

загальною протяжністю 15 384 км, в тому числі основний маршрут становить 5 440 км [5, арк.4-7]. Ця інформація надає можливість прослідкувати виконання бойових завдань партизанського загону протягом визначеного періоду, дати аналіз досягненням та прорахунками в складних умовах тилової боротьби.

Документацію ділового характеру представляють матеріали справи 89 «Доклады и отчеты о работе Сумского подпольного обкома КП(б)У в период немецко-фашистской оккупации Сумской области 1942-1943 гг.». У ній представлено ділову документацію підпільного обкому найбільш інформативними, з яких є звіти про підпільно-партизанську діяльність Сумщини [6, арк.1-7]. Цей документ є найбільш достовірним з усіх документів подібного типу, оскільки складався для подання у вищі органи партійної влади і мав високий ступінь перевірки з боку спеціальних служб.

Також, фонд П-4 зберігає справи зі списками з'єднань та окремих загонів партизан, які проводили вагому підривну роботу проти окупаційної влади. Списки як окремий історичний документ мають багату інформативну супроводжувальну документацію: характеристики на кандидатів до нагород, анкетні дані, інформацію про заслуги та відзнаки в боротьбі проти окупаційної влади області. Зокрема, про саботаж, дії окремих бійців у виконанні особливих завдань, про одноосібні патріотичні виступи та дії не санкціоновані обкомом партії.

Списки партизан та підпільників різних видів підготовлені органами влади різного рівня: нагородні з визначенням рівня та ступеню нагороди, списки особового складу загонів, списки поранених та евакуйованих у радянський тил, списки зниклих безвісти партизан, списки дезертирів, списки сімей партизанів (для отримання пенсій), списки партизан, що загинули. Їх можна поділити на підгрупи: списки партизан і підпільників затверджених обкомом партії й органами НКВД та списки учасників підпільного руху для нагородження державними відзнаками й медалями «Партизану Вітчизняної війни». До першої підгрупи відносяться списки: керівних працівників партійних і радянських органів, які залишалися для підпільної роботи. Другу підгрупу складають як окремі персональні справи партизан, так і списки учасників партизансько-підпільного руху представлених до державних нагород.

Так, у справі 15 «Списки награжденных, представленных к правительственным наградам и погибших партизан. Выписка из приказа войскам Брянского фронта (сентябрь 1942 - октябрь 1943 гг.)» подаються списки-представлення до державних нагород бійців за особливі заслуги у боротьбі в тилу. Документ справи за підписом С. Ковпака має списки бійців, командирів та політпрацівників Групи Партизанських загонів Сумської області представлених до урядових нагород за прояви героїзму, мужності та відваги у боях з німецьким окупантами в глибокому тилу ворога, в тому числі за Рейд у Карпати (червень-жовтень 1943 р.). Зокрема, наведено перелік нагород: Орден Леніна, Орден Червоного Прапора, Орден Богдана Хмельницького, Орден Вітчизняної війни, Орден Червоної Зірки, Орден Знак Пошани, медалью «За відвагу», медалью «За бойові заслуги», медалью «Партизану Вітчизняної війни» [7, арк. 1-5].

Також, списки партизан та підпільників представлених до нагород за активну діяльність подавало керівництво радянських фронтів. Зокрема, у справі 15 є «Выписка из приказа войскам Брянского фронта» за номером 108/Н від 25 вересня 1942 р., де за поданням командуючого військами фронту генерал-лейтенанта К. Рокосовського, від імені Президіуму Верховної Ради СРСР, за виконання бойових завдань наведеними вище державними відзнаками, нагороджені партизани та підпільники Сумщини [8, арк. 65-69].

Окремо виділяються документи-характеристики, підготовлені різнорівневими органами влади та партії, військовими та спеціальними службами фронтів та військ, партизанськими керівниками та Українським штабом партизанського руху. Характеристика, як окремий вид історичного документа, включала низку вимог до її

оформлення, що сьогодні дає можливість отримати багатогранну інформацію про соціальну стратифікацію партизанського та підпільного руху. Складовими елементами цього документа була така інформація про учасника руху: прізвище, ім'я та по батькові, рік та місце народження, партійність на момент складання документа, чи перебував у лавах ВЛКСМ, з якої посади кандидат прийшов у загін, у яких партизанських загонах перебував під час Громадянської війни, склад родини та з'ясування їх місцеперебування, або дати їх смерті, в якому році кандидат отримав поранення, у яких партизанських загонах перебував. Характеристику готували партійні комісії та штаби партизанських загонів з обов'язковою перевіркою кандидатів до нагород органами НКВС, УШПР, фронтів. Прикладом є документ справи 15 «Характеристика от руки на комиссара Конотопского партизанского отряда, входящего в состав партизанского соединения, дважды Героя СССР, генерал-лейтенанта С.А. Ковпака», підготовлений начальником штабу партизанського з'єднання Г. Базимою на Федора Єрмолайовича Канавуна за підписом С. Ковпака [9, арк. 70-73].

Деклараційними за характером інформації є документи з історії партизансько-підпільного руху: постанови злетів, зібрань, з'їздів. Знаковою тут є Постанова злету партизан північних районів Сумської області від 19 листопада 1943 р. На злеті було розглянуто ситуацію партизанської та підпільної діяльності, визначено її слабкі місця, обговорено питання співпраці партизанських загонів з частинами діючої радянської армії, питання співпраці між окремими загонами регіону [10, арк. 1]. Такі документи несуть інформацію про становище та діяльність партизанських з'єднань на даний період, висвітлюють їх проблеми та інформаційні матеріали з обговорення перспектив подальшої діяльності в окупованих регіонах, питання налагодження зв'язку та постачання необхідних товарів з центру, розгляд справ про співпрацю партизан та підпільників з діючими частинами, з місцевим населенням.

Звіти як окремий вид діловодчої документації та історичного джерела мають особливу інформативність і дослідницьку цінність. Вони містять найбільш повні свідчення про партизансько-підпільні організації, формування, структуру, взаємодію та їх діяльність. Прикладом є документи справи 89 «Доклады и отчеты о работе Сумского подпольного обкома КП(б)У в период немецко-фашистской оккупации Сумской области (1941-1943 гг.)» [11, арк. 1-49] та справи 86 «Копия отчета секретаря Сумского подпольного обкома КП(б)У товарища Куманька о партизанском движении в Сумской области» [12, арк. 1-23]. Вони є своєрідним узагальненням інформації про партизансько-підпільну діяльність за звітний період. Готували такі документи для подання до вищих органів влади за певним шаблоном, від інформації про створення, кількісного складу та характеристики підпільно-партизанського руху області до розформування загону, зазначалися успіхи на початковому етапі діяльності, перемоги над противником та здобуті трофеї, окремі складнощі та проблеми, свої пропозиції та бачення подальшого розвитку руху. Ці документи йшли за підписом секретаря обкому та характеризувалися відносною достовірністю фактів викладених у звіті. Проте, окремі свідчення можуть викликати певні сумніви щодо їх точності. Подібними за широтою поданої інформації є документи комсомольських партизанських і підпільних організацій та підпільних комсомольських райкомів, міськкомів та обкому. Як, наприклад, «Отчет о работе областной комсомольской организации в период Великой Отечественной войны (июль 1941 - май 1945 гг.)» має відомості про утворення та бойову діяльність молодіжних організацій у тилу ворога [13, арк. 1-97].

Відомості, як окремий вид історичного джерела та архівний документ, є значним інформативним носієм з історії створення, бойової та підпільної діяльності, окремих фактів та подій в тилу окупаційної армії. Прикладом такого виду документів є комісійне обстеження району в післяокупаційний період «Сведения и характеристика на пострадавшие села от немецко-фашистских захватчиков Путивльского района (16

января 1943 г.- 10 июня 1945 г.)» [14, арк. 1-30]. В документі після обслідування населених пунктів, що потерпіли від окупації, комісією засвідчено обсяг завданих збитків як народному господарству, так і місцевому населенню. Окремо відзначено роль мешканців населених пунктів в життєзабезпеченні партизанських та підпільних формувань. Також, відомості порушували проблематику: військової підготовки партизан, матеріального забезпечення, технічного оснащення, кількісні характеристики особового складу, соціальну стратифікацію партизанських з'єднань. Як видно з документа «Сведения о боевом и численном составе группы партизанских отрядов Сумской области на 1 июня 1943 г.», його укладачі подають широку інформацію про бойову діяльність, кількісний склад та партійність членів партизанських формувань. Загалом, як свідчить документ, в об'єднанні С Ковпака нараховувалося 1928 осіб, з яких 157 жінок, 200 з партійною приналежністю [15, арк. 26-28].

Матеріали особового характеру архівного фонду Сумського обкому партії представляють справи кандидатів в члени комуністичної партії. Наприклад, «Дело по приему в партию Арбузов Тимофей Андреевич (1-я Украинская партизанская дивизия им. Ковпака) (16 января 1943 - 10 июня 1946 г.)» [16, арк. 1-29]. Подібні справи фонду П-4 з документами особового характеру, переважно для прийому в партію або комсомол, за період 1943 р. мають порядкові номери від 111 по 152 з середньою кількістю сторінок 20 аркушів. Вони мають характеристику на кандидатів з різних органів влади, детальну біографію, відомості про участь у партизанських загонах Громадянської та Великої Вітчизняної воєн. Прикладом є справи «Автобиографии на участников подпольной комсомольской группы «Знамя» [17, арк. 1-3] та «Автобиографии, наградные листы списки партизан Путивльского партизанского отряда. Списки населения оказывающих помощь партизанам» [18, арк. 1-86].

Вагому історичну інформацію можна отримати з такого виду архівної документації, як переписка. Цей вид історичного джерела висвітлює взаємодію загонів партизан та підпільників з вищими органами влади, комуністичної партії, військовими фронтами, ЦШПР та УШПР з поточних питань забезпечення, взаємодії з військовими, соціального захисту сімей партизан, організації зв'язку, представлення до державних нагород та ін. Зокрема, в документі «Переписка с политорганами воинских частей, партийными органами, отдельными коммунистами по вопросу выполнения спецзаданий членами и кандидатами ВКП(б), разбору заявлений о партийности. (05.07.1942-04.12.1943 г.)» є інформація про колишнього першого секретаря Глухівського райкому КП(б)У Сумської області А. Грабовського. Обком залишив його в 1941 р. для виконання спецзавдання на окупованій території, але він самовільно покинув область і на 23 травня 1942 р. перебував вже у Саратовській області [19, арк. 7]. У справі 17 «Переписка Сумского обкома КП(б)У и штаба в/ч 00125 по вопросу заявления семей партизан и подпольщиков о материальной помощи» мова йде про надання матеріальної допомоги від радянських органів влади родинам партизан і підпільників, які перебували у тилу окупаційних військ [20, арк. 25].

Великою за кількістю документів є група присвячена спогадам про участь мешканців області у підпільній боротьбі, перебуванні під окупаційною владою та ін. До цієї групи документів можна віднести окремі матеріали архівного фонду П-4. У справі 92 «Воспоминания Г.Я. Базымы «Веселовский бой». Итоги боевой деятельности партизанских отрядов с 26 октября 1942 г. по 31 мая 1943 г.» зберігається документальне свідчення начальника штаба партизанського з'єднання С. Ковпака Г. Базими про найбільш яскравий епізод бойової діяльності партизан в роки війни [21, арк. 1-22]. Документ складають інформації про планування, перебіг, наслідки та результати бою для з'єднання. Його цінність полягає у безпосередній участі автора у подіях в якості одного з керівників, власних судженнях й оцінках.

Особливою, з хронологічним принципом викладу матеріалу та значною інформативністю, є група джерел, яку складають періодичні видання, агітаційні матеріали підпільного та партизанського рухів. Вона репрезентована листівками, агітками, патріотичною прозою, поезією та піснями. Так, в окрему справу фонду винесено «Песни, которые пели в Путивльском партизанском отряде в 1941-1943 гг.», що відображають морально-етичний та патріотичний стан учасників партизанських загонів у складних умовах ворожого тилу [22, арк. 1-11]. Вони відображають прагнення партизан до швидкого звільнення територій та населення рідних їм районів Сумської області й жорстку неприязнь до німецьких окупаційних військ.

Підводячи підсумок інформативності історичних джерел та систематизації документів архіву Сумської області з питань бойового функціонування партизанських загонів та підпільних груп у роки окупації, необхідно відзначити різноманітність видів архівних джерел, що в собі віддзеркалюють історичні процеси тих часів. Матеріали фонду класифікуються за типами зібраних документів діяльності партизансько-підпільних формувань, підпільних обкому, райкомів, міськкомів партії, що найбільш повно відображають історію їх діяльності. Характерною рисою матеріалів архівних фондів є наявність широкої документальної бази, що репрезентує активну участь молоді, жіноцтва та навіть дітей у підпільній боротьбі проти окупаційних властей, розгортання партизансько-підпільного руху області загалом. За їх допомогою стають можливими ґрунтовні історичні реконструкції як бойової й підривної діяльності окремих загонів, так і формування цілісної картини регіонального Руху Опору в роки Великої Вітчизняної війни.

РЕЗЮМЕ

Представлен документальный массив исторических источников Сумщины по истории деятельности советского подпольно-партизанского движения области в годы войны. Систематизированы по происхождению и цели создания материалы архива. Определена информативность источников, которые освещают деятельность партизан и подпольщиков Сумской области в годы Великой Отечественной войны.

Ключевые слова: исторический источник, архивный источник, анализ исторического источника, документальный массив, партизанское и подпольное движение, Великая Отечественная война.

SUMMARY

Presented documentary array of historical sources archive funds on the history of Sumy activity of the soviet partisan movement area during the war. Systematized on the origin and goal creation materials of archival sources. Defined informative sources covering the activity of the partisans and underground members of the Sumy region in the years of the Great Patriotic war.

Key words: historical source, source archive, analysis of historical source, documentary array, partisan and underground movement, Great Patriotic war.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособие [Текст] / И.Н. Данилевский, В.В. Кабанов, О.М. Медушевская, М.Ф. Румянцева. – М.: РГГУ, 1998. – 702 с.
2. Джерелознавство історії Української РСР [Текст] / В.М. Довгопол, М.А. Литвиненко, Р.Д. Лях. – К.: Вища школа, 1986. – 238 с.
3. Сумской обком Компартии Украины (1941-1968 гг.), Держархів Сумської обл., ф. п4, оп. 3.

4. Книга приказов по Путивльському партизанському отряду с протоколами № 1-193, там само, спр. 2а, арк. 102.
5. Сведения о боевом составе и вооружении, боевой деятельности Путивльского партизанского отряда. Маршруты групп соединения за период 29.03.1942 - 28.08.1943., там само, , спр. 9, арк. 4-7.
6. Доклады и отчеты о работе Сумского подпольного обкома КП(б)У в период немецко-фашистской оккупации Сумской области 1942-1943 гг. , там само, спр. 89, арк. 1-7.
7. Списки награжденных, представленных к правительственным наградам и погибших партизан. Выписка из приказа войскам Брянского фронта (сентябрь 1942 - октябрь 1943 гг.), там само, спр. 15, арк. 1-5.
8. Выписка из приказа войскам Брянского фронта, там само, арк. 65-69.
9. Характеристика от руки на комиссара Конопотского партизанского отряда, входящего в состав партизанского соединения, дважды Героя СССР, генерал-лейтенанта С.А. Ковпака., там само, арк. 70-73.
10. Постановление слета партизан северных районов Сумской области (19 ноября 1943 г.), там само, спр. 82, арк. 1.
11. Доклады и отчеты о работе Сумского подпольного обкома КП(б)У в период немецко-фашистской оккупации Сумской области (1941-1943 гг.), там само, спр. 89., арк. 1-49.
12. Копия отчета секретаря Сумского подпольного обкома КП(б)У т. Куманька о партизанском движении в Сумской области., там само, спр. 86, арк. 1-23.
13. Отчет о работе областной комсомольской организации в период Великой Отечественной войны (июль 1941 - май 1945 гг.), там само, спр. 231, 97 арк.
14. Сведения и характеристика на пострадавшие села от немецко-фашистских захватчиков Путивльского района., там само, спр. 108, 30 арк.
15. Сведения о боевом и численном составе группы партизанских отрядов Сумской области на 1 июня 1943 г., там само, спр. 7, арк. 26-28.
16. Дело по приему в партию Т.А. Арбузова (1-я Украинская партизанская дивизия им. Ковпака), там само, спр. 111, 29 арк.
17. Автобиографии на участников подпольной комсомольской группы «Знамя», там само, спр. 197, арк. 1-3.
18. Автобиографии, наградные листы списки партизан Путивльского партизанского отряда. Списки населения оказывающих помощь партизанам., там само, спр. 194, 86 арк.
19. Переписка с политорганами воинских частей, партийными органами, отдельными коммунистами по вопросу выполнения спецзаданий членами и кандидатами ВКП(б), разбору заявлений о партийности., там само, спр. 16, 226 арк.
20. Переписка Сумского обкома КП(б)У и штаба в/ч 00125 по вопросу заявлений семей партизан и подпольщиков о материальной помощи, там само, спр. 17, 25 арк.
21. Воспоминания Г.Я. Базымы «Веселовский бой». Итоги боевой деятельности партизанских отрядов с 26 октября 1942 г. по 31 мая 1943 г., там само, спр. 92, 22 арк.
22. Песни, которые пели в Путивльском партизанском отряде в 1941-1943 гг., там само, спр. 4, 11 арк.

Надійшла до редакції 10.06.2013 р.